

Illik

Pais Dezső (MNy 35:256 kk.) a magyar *illik* igét, valamint népes családját török eredetűnek véli; oly hangalakú török és mongol igékkel veti egybe, melyeknek jelentése: 1. fel-, rá-, beakasztani; 2. kapcsolódni; 3. ráakadni; 4. találkozni. Szerintem azonban az *illik* ige etimológiailag azonos az *ül* igével.

Tudjuk, hogy nyelvünkben a szókezdő *ü* hangnak sok esetben *i* változata is van, és hogy ilyenkor mindig az *i* hangú alakok az eredetibbek. Ilyen szópárok pl. *idő* ~ *üdő*, *igy* ~ *ügy* 'fons, aqua', *iker* ~ *üker*, *ist* ~ *üst*, *it* ~ *üt*, *innep* ~ *ünnep*, *ing* ~ *ümög*, *iveg* ~ *üveg*, *itközé* ~ *ütközö* stb. Ugyanígy vannak a régi nyelvben az *ül* mellett is *i* hanggal kezdődő alakok: *il* ~ *ül*, *üis* ~ *ülés*, *ilöstik* ~ *ülöstyük*.

A R. *il* (> *ül*) igével azonos, de ikes ragozásúvá vált **ilük* > *illik* hosszú *l* hangja magánhangzókközti helyzetben keletkezhetett. A nép nyelvén az *ül* ige más származékaiban is látunk ilyen intervokális nyúlást: *ülep* > *üllep*, *ülepedik* > *üllepedik*, *ülő* > *üllő* (Csalóköz, MTSz), de azonos ezzel a köznyelvévé vált *üllő* 'Amboss', v. ö. még 'a horgas üllő' jelentésű *szaryasilő* ~ *szarvasülő* > *szarvas-üllő* ~ *szarvasüllő* (OkISz) *üllepedik* (Orosháza, Darvas: Egy parasztcsalád története) *illet* 'ülep' (Nyíri: Szenna és vidéke magyar nyelvjárása, 12, 124).

Az *illik* és R. *il* (> *ül*) igék hang- és alaktani kapcsolata tehát világos. A két szó jelentéstani összefüggése akkor világosodik meg előttünk, ha az *illik* műveltető *illeszt* származékának jelentését vizsgáljuk. *Illeszt* a mesterember, mikor két tárgyat egymás mellé helyez, egymáshoz igazít, az egyiket a másik mellé illetti (v. ö. német *setzen*), a két tárgyat addig tologatja, míg összevágznak. Amit így odaillesztenek, véznek, szabnak, az jól odaillesik. Ezt mutatja az *illik*. régi 'attinet' jelentése is, pl. *illik a lábához a csizma* 'sitzt gut' (NySz). Figyeljük csak a nép nyelvének és idegen népek köznyelvének hasonló kifejezéseit: magyar *hozzávig* 'hozzáillesik' (MTSz), *elvág* 'illesik' (a katonák és a nép nyelvében, s. f.), német *es steht gut, es sitzt gut!*), francia *cela passe* (*passer* 'haladni'), *cela se colle* 'rátapad, illesik' (*coller* 'ragasztani'), angol *to fit* 'sich ziemen, gut stehen' (ruháról), de *the fit* 'Sitz eines Kleidungsstückes': ezek az 'illesik' fogalmát térbeli érintkezést jelölő szóval fejezik ki. A szabómesterség német *einsetzen* (*sitzen* származéka) szava is magyarul *beilleszt*, az esztergályosoknál *illeszt* ugyanaz. Az *illeszt* ige bevonható párja *illed* 'pászol' (a bodnárok, asztalosok, ácsok osztálynyelvében). A fametszőknél *illedőforma*, *illedőpont* 'Passpunkt' szavakat találhatunk (Frecskay). Mindezen esetekben a térbeli jelentésből keletkezett az átvitt jelentés. Pl. francia *passer* 'halad' → 'angemessen sein', német *passen* 'egybevág, jól áll (ruha)' → 'illesik (erkölcsi értelemben)'. Ugyanígy a latin *convenit* elsősorban 'összejön' jelentésű és csak másodfokon 'megegyezik, megfelel, illesik' v. ö. francia *convenable* 'megfelelő, illendő'. A mi *illetlen* melléknévünknek is eredetileg érzéki 'incongruens, inconveniens, ungeremt, intactus' volt a jelentése. Még Vörösmarty is tárgyi értelemben használta e szót Szép Honka c. versében: „*illetlen mért hagyod*

kupádat?“ Az *illet* igéből származó *illetetlen* melléknévből egyszerejtéssel *illetlen* lett, ennek az alaknak ma már csak lelki 'indecens, unanständig' jelentésben használjuk. Nagyon helyesen idesorolja Pais Dezső az *illet* igét, mely azonban eredeti konkrét jelentése 'érint, odaértet' és a fentiek alapján az *ül* ige családjába tartozik.

Semmi szükségét sem látom tehát annak, hogy *illik* igénket török jövevénynek tartsuk és jelentését nagy erőlködéssel, de kevés eredménnyel török igéknek nagyon is eltérő jelentéséből származtassuk. Sokkal természetesebbnek tartom azt a feltevést, hogy R. *il* (> *ül*) igénknek 1. (mint több más nyelvben) 'es passt'. —> (képletes) 'es ziemt sich' jelentése is fejlődött és 2. ikes ragozása **ilik* (> *illik*) változata is keletkezett. Ennek megtörténte után pedig megoszlott a két alak és két jelentés: az *il* > *ül* alak mellett az eredeti 'sitzt' jelentés, az *illik* (> **ilik*) alak mellett pedig csak a másodlagos 'es passt' (képletesen), 'es ziemt sich' jelentés maradt.

Erdődi József.

(*Deutscher Auszug*) — *Illik* „es ziemt sich“ darf nicht mit Pais von einem in der Bedeutung sehr abweichenden türk. -mong. Verbalstamm hergeleitet werden; denn es gehört zur Familie des ung. Zeitwortes *ül* „sitzen“ mit der Bedeutungsentwicklung: „es passt“ —> „es ziemt sich“.

S Z E M L E

Hol lelte fel Julianus a pogány magyarokat?

Julianus útjának 700 éves fordulója alkalmával az Akadémia egyik folyóiratában Bendefy László tollából megjelent egy „Fontes authenticæ itinera Fr. Juliani illustrantes“ című közlemény. Ez valamiképp egy newyorki tudós kezébe került, aki — úgy látszik — szakszerű alapossgal járatos Keleteurópa történetében; ez tűnik ki legalább is abból a tanulmányok is beillő ismertetéséből, amelyben a Bendefy-féle közleménnyel kapcsolatban szerzett tapasztalatairól beszámolt.¹

J. Bromberg a közlemény értékére vonatkozó véleményét abban foglalja össze, hogy a szerző érdemei az utazásra vonatkozó szövegek nagyon jól sikerült faksimiliéinek közzétételével már jóformán teljesen ki is merültek. Alapos kritikai fejtegetéseiből azután meggyőzően kiténik, hogy Bendefy úr valami hozzánemértő, tudákos dilettáns lehet, aki — úgy látszik — még csak nem is tudta, hogy micsoda elvégzendő feladatai vannak annak, aki egy több kéziratban megőrzött szöveget a tudományos követelményeknek megfelelően akar kiadni. Kétségtelenül sokszor előfordult már, hogy lelkes, de hozzánemértő dilettánsok valami súlyosabb tudományos problémáról rosszul sikerült könyvet jelentettek meg, de mindig — a saját pénzükön. Olyat azonban a világ még nem látott, hogy egy műked-

¹ J. Bromberg: Zur geographie der reisen des dominikaners Julian. Finnisch-ugr. Forsch. XXVI. Anzeiger, 60—70.